

مروری بر دیدگاه های گزارشگر "حق توسعه"

۲۰۱۶-۲۰۱۹

محمدحسن آصف^۱

^۱. کارشناس ارشد مرکز حقوق بشر و تنوع فرهنگی جنبش عدم تعهد mhasef110@gmail.com

چکیده

شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد طی قطعنامه ۳۳/۱۴، مصوب ۲۹ سپتامبر ۲۰۱۶، تصمیم به ایجاد مکانیسم جدید گزارشگر ویژه حق توسعه می گیرد. مقاله پیش رو، مروری است بر رهیافت ها و راهکار های پیشنهادی آقای سعد فرجی گزارشگر ویژه حق توسعه که در چارچوب گزارش های سالیانه به شورای حقوق بشر و مجمع عمومی سازمان ملل متحد (۲۰۱۶-۲۰۱۹) و با هدف نزدیک ساختن دیدگاه کشور های حوزه شمال و جنوب پیرامون موضوع بحث برانگیز "حق توسعه"، ارایه گردیده است. از این زاویه، دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، چارچوب سندای برای کاهش خطر بلایا (۲۰۱۵-۲۰۳۰)، برنامه اقدام آدیس آبابا در سومین کنفرانس بین المللی تامین مالی برای توسعه و توافق آب و هوایی پاریس، چهار سند سیاستی مهم مورد توافق بین المللی هستند که می توانند بستر همکاری های بین المللی برای ترویج و تحقق حق توسعه و توسعه پایدار را فراهم سازند. همچنین، توسعه همکاری های "جنوب- جنوب" بعنوان مکمل همکاری های شمال-جنوب، توجه کانونی به مفهوم "مشارکت" در پیشبرد چشم انداز کاهش نابرابری ها و تبعیض و پردازش "مکانیسم های الزام آور حقوقی" حق توسعه، پارامترهای اجرایی هستند که از نگاه گزارشگر حق توسعه می تواند به امکان تحقق واقعی آن مساعدت نماید.

• واژگان کلیدی

حق توسعه، حقوق بشر، گزارشگر ویژه، توسعه پایدار، سازمان ملل، همکاری های جنوب-جنوب.

مقدمه

با وجود آن که نزدیک به ۳۳ سال از تصویب اعلامیه حق توسعه می گذرد، هنوز اجماع نظر لازم در خصوص مفهوم حق توسعه و لوازم مفهومی آن در میان کشورها وجود ندارد. فارغ از رهیافت های سیاسی و یا اقتصادی- اجتماعی موجود نسبت به مفهوم حق توسعه و یا امکان بهره برداری های ایدئولوژیک و یا ابزاری از آن، آنچه که برای سیاست خارجی کشورهای مختلف حایز اهمیت است درک روند های موجود در شورای حقوق بشر به منظور تنظیم راهبردهای ملی در حوزه سیاست های داخلی و بین المللی است. بررسی دیدگاه های گزارشگر ویژه حق توسعه بعنوان یکی از مکانیسم های بین المللی مهم و تاثیرگذار در جهت یابی مفهومی و اجرایی حق توسعه می تواند به درک روندهای بین المللی در توسعه حقوق مساعدت و دیپلماسی حقوق بشری را بسوی دریافت های واقعبینانه تری نسبت به محیط بین الملل راهنمایی نماید.

با هدف درک روشن تر از نقش رویه های ویژه بین المللی در توسعه مفهومی حق توسعه و بطور خاص آشنایی با دیدگاه های گزارشگر ویژه حق توسعه، مقاله پیش رو بدنبال پاسخ به این سوالات خواهد بود که برقراری مکانیسم گزارشگر ویژه از سوی جامعه بین المللی چه نقشی در ترویج و تحقق آرمان حق توسعه کشورهای در حال توسعه داشته است و در این رویه ویژه به چه ترتیب به شکاف های نظری موجود در میان دو اردوگاه شمال و جنوب در زمینه چرایی و چگونگی کاهش نابرابری ها، تبعیض و حرکت هماهنگ جامعه جهانی بسوی خوشبختی و زندگی بهتر، پرداخته شده است؟ وجهه همت این تلاش علمی آزمون این فرضیه خواهد بود که: از منظر گزارشگر ویژه، حق توسعه انسان محور بوده و از مهمترین معیارهای پیشبرد آن تحقق شاخص های کمی و کیفی پیش بینی شده در دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار در کشورهای مختلف در حال توسعه و توسعه یافته، می باشد. توسعه "همکاری های جنوب- جنوب" بعنوان مکمل همکاری های شمال- جنوب، توجه کانونی به مفهوم "مشارکت" در پیشبرد چشم انداز کاهش نابرابری ها و تبعیض و پردازش "مکانیسم های الزام آور حقوقی" حق توسعه، پارامترهای اجرایی هستند که از نگاه گزارشگر حق توسعه می تواند به تسهیل تحقق آن کمک نماید.

در گام نخست، "پیشینه نظری" موضوع پژوهش پیش روی سازماندهی این نگارش قرار دارد. متعاقباً، به چگونگی تاسیس مکانیسم گزارشگر ویژه حق توسعه پرداخته خواهد شد. در ادامه،

خطوط کلی مجموعه گزارشهای گزارشگر ویژه حق توسعه طی سالهای ۲۰۱۷-۲۰۱۹ مورد مطالعه قرار خواهد گرفت. و در انتها، "جمع بندی" از مباحث ارایه خواهد شد.

پیشینه نظری

از مکتوباتی که به زبان فارسی در زمینه "حق توسعه" به رویت نگارنده رسیده است مقاله "حق توسعه: بررسی ابعاد حقوق بشری حق توسعه" به قلم علی موسوی (۱۳۷۸)، از آثار اولیه است که به رابطه میان دو مفهوم توسعه و حقوق بشر می پردازد و با استفاده از دیدگاه های رونالد ریچ^۱ به این جمع بندی می رسد که حق توسعه به دلایل ذیل در زمره حقوق بنیادین بشری بشمار می رود:

- ۱- حقوق بین الملل از حقوق همزیستی به حقوق همکاری تحول پیدا کرده است؛
- ۲- قدرتهای استعمارگر در جبران وضع مستعمرات سابق خود، به این کشور ها مدیونند؛
- ۳- توسعه نیافتگی کشورهای جنوب نتیجه توسعه یافتگی کشورهای شمال بوده است؛
- ۴- از مفاهیم کلی انصاف و عدالت می توان وجود حق توسعه را استنباط کرد.

"حق توسعه بستر ساز تحقق حقوق بشر" (خرازی، ۱۳۸۷)، با فرض وجود حق توسعه، به مشوق ها و موانع تحقق حق توسعه می پردازد. فصل نهم منشور ملل متحد با عنوان همکاری اقتصادی و اجتماعی بین المللی در ماده ۵۵ با توجه به ضرورت ایجاد ثبات و رفاه برای تأمین روابط مسالمت آمیز و دوستانه بین المللی بر اساس احترام به اصل تساوی حقوق و خودمختاری ملل سازمان ملل متحد، امور زیر را تشویق می نماید: الف- بالا بردن سطح زندگی، فراهم ساختن کار برای همه، حصول شرایط ترقی و توسعه در نظام اقتصادی و اجتماعی؛ ب- حل مسائل بین المللی اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی و مسائل مربوط به آنها و همکاری بین المللی فرهنگی و آموزشی؛ ج- احترام جهانی و مؤثر حقوق بشر و آزادی های اساسی برای همه بدون تبعیض از حیث نژاد، جنس، زبان یا مذهب.

در همین رابطه در گزارش مشاوره جهانی حق توسعه، موارد ذیل بعنوان موانع حق توسعه شمرده شده اند: عدم احترام به حق ملت ها در زمینه تعیین سرنوشت خود و حق حاکمیت دائمی بر منابع طبیعی؛ نقض های آشکار و عظیم حقوق بشر نظیر تبعیض نژادی (آپارتاید) و اشغال خارجی؛ عدم توجه به حقوق بشر و آزادی های اساسی بطور اعم و حق توسعه بطور اخص که می تواند سبب بی ثباتی و نزاع گردد؛ عدم اجرا و احترام به اصول دموکراسی؛ اتخاذ راهبرد نامناسب و مخرب توسعه

¹. Ronald Rich

که در حقیقت حقوق بشر را در ازای رشد اقتصادی قربانی می‌کند؛ انتقال کنترل بر منابع موجود در کشورهای در حال توسعه به نفع کشورهای توسعه‌یافته؛ در نظر نگرفتن اصول حق توسعه در موافقتنامه‌های پرداخت بدهی‌های خارجی و تعدیل ساختاری بین کشورها، بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول و بانک‌های بازرگانی؛ همچنین به موانع دیگری اشاره گردیده است نظیر: تمرکز قدرت سیاسی-اقتصادی در بیشتر کشورهای صنعتی، تقسیم بین‌المللی کار و وظایف بین مؤسسات برتون وودز، فرار مغزها که منجر به رشد اختلاف دستمزدها و سطوح درآمد میان کشورها می‌شود، محدودیت‌های انتقال فناوری، شیوه‌های مخصوص حفظ فناوری و آثار زیان‌بار الگوی مصرف هرچه بیشتر در کشورهای غربی و نبود ارتباط میان متخصصین رشته‌های حقوق بشر، توسعه اجتماعی و اقتصاد در چارچوب سازمان ملل متحد.

اما مقاله "حق توسعه از ادعای سیاسی تا مطالبه حقوقی" (مولایی، ۱۳۸۹) به وجه مناقشه‌انگیز فرض وجود حق توسعه می‌پردازد. از این نگاه، حق توسعه مفهومی بحث‌انگیز، مبهم و تا حدودی انتزاعی است که با توجه به جوهره سیاسی آن، صف بندی‌های مختلف میان کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه ایجاد کرده است. با وجود این، بین صاحب نظران و همچنین دولت‌ها در درک مفهوم حق توسعه اجماع حاصل نشده است. در این مقاله هفت رویکرد به حق توسعه معرفی شده و این باور وجود دارد که نهادهای بین‌المللی مرتبط با امر توسعه بطور مستقیم خود را با حق توسعه درگیر نمی‌کنند. از اینرو، به نظر می‌رسد که این حق هنوز در مرحله شناسایی قرار داشته و روند پذیرش آن در جریان است؛ هر چند شفاف سازی این مفهوم می‌تواند روند پذیرش آن را سرعت ببخشد. این مقاله در صدد است با دامن زدن به مباحث نظری به فهم بهتر مفهوم حق به توسعه کمک کرده و مسیر اجرای آن را هموار کند.

اما در مسیر اجرای حق توسعه در بستر حقوق بین‌الملل و یا پهنه سرزمینی خاص، وجود و یا عدم وجود چه ساز و کارهایی سرعت بخش بوده و می‌تواند اجرای آن را هموار سازد؟ مجموعه‌ای از مقالات وجهه همت خود را برای پاسخ به این سوال مصروف داشته‌اند. از این نمونه، "تحریم اقتصادی از منظر حقوق بین‌الملل با تاکید بر حقوق بین‌الملل اقتصادی و حق توسعه" (خواجوی، ۱۳۹۱)، سازکارهای تحریم اقتصادی را بر مبنای حقوق بین‌الملل اقتصادی و حق توسعه، نامشروع می‌داند. امروزه با گسترش حقوق بین‌الملل کشورها ملزم به رعایت اصول و هنجارهای حقوق بین‌الملل در تنظیم روابط خویش با یکدیگر می‌باشند. تحریم‌های اقتصادی یکی از مقولاتی است که اگر چه غالباً ابزاری با ماهیت سیاسی در روابط بین‌الملل شناخته می‌گردد، ولی

در حال حاضر تحلیل حقوقی آن و تبیین نسبت آن با حقوق بین الملل از مسائل مطرح حقوق بین الملل می باشد. در اینجا سه نظریه مشروعیت مطلق، مشروعیت نسبی و عدم مشروعیت تحریم های اقتصادی از منظر حقوق بین الملل مطرح می گردد که هر یک با تحلیل حقوق بین الملل عام سعی در ارائه نظر خویش دارد. هر چند که گرایش به محدود نمودن تحریم های اقتصادی بر مبنای مشروعیت نسبی آن بویژه تحریم های اقتصادی اعمالی شورای امنیت در حال تکوین می باشد؛ با این وجود با کنکاش در حقوق بین الملل اقتصادی و حق توسعه، عدم مشروعیت تحریم های اقتصادی از منظر حقوق بین الملل موجه تر می نماید. این مقاله با کنکاش پیرامون نسبت تحریم های اقتصادی با حقوق بین الملل اقتصادی و حق توسعه، به ارزیابی موضوع می پردازد و نتیجه می گیرد که تحریم اقتصادی اصولاً از منظر حقوق بین الملل بویژه حقوق بین الملل اقتصادی از وجاهت حقوقی برخوردار نمی باشد و با اصول مورد قبول تجارت بین الملل از سوی کشورهای غربی و هنجارهای حقوق بین الملل همخوانی ندارد.

در ادامه، "نقش برنامه توسعه ملل متحد در اجرایی شدن حق توسعه در ایران" (سیفی - حبیب زاده، ۱۳۹۳)، بر این باور است که در اجرای حق توسعه، نقش و مشارکت نهادهای بین المللی و منطقه‌ای اهمیت دارد و در پژوهش خود به نقش برنامه توسعه ملل متحد در رابطه با رفع موانع اجرایی حق توسعه می پردازد. از این زاویه، حق بر توسعه دارای ابعاد ملی و بین المللی بوده و بدنبال برخورداری انسان‌ها از همه حقوق بشر از طریق فرایند توسعه است. این هدف برجسته، حق توسعه را از دیگر مصادیق حقوق بشر متمایز می کند و همه عناصر ملی و بین المللی را در برابر این حق، مکلف قرار می دهد. لذا با توجه به این نکته که نظام بین الملل، دیگر دولت محور نیست بلکه از کنشگران متعدد مکلف که می توانند مکمل دولت باشند بهره می گیرد، بر نقش و مشارکت برنامه توسعه ملل متحد در اجرای حق توسعه در ایران تأکید می گردد. نقطه تمرکز و نگرش همه جانبه برنامه توسعه ملل متحد، اعلامیه حق توسعه است. این برنامه به توسعه پایدار و امنیت انسانی توجه داشته، با ارائه برنامه های آموزشی، راهکارهای بومی و کمک های فنی در کاهش شدت اثر مسائلی که مانع روند توسعه شده، نقش اساسی ایفا می کند. نتیجه اینکه، برنامه توسعه ملل متحد در ایران با ارائه الگوها و برنامه توسعه ناحیه مدار در راستای افزایش خوداتکایی در سطح ملی با استفاده مؤثر و تقویت توانایی های مدیریتی و تخصص های فنی مؤسسات ملی و افراد از طریق آموزش و اجرا، موفق عمل نموده است. برنامه توسعه ملل متحد بعنوان شبکه جهانی توسعه سازمان ملل می تواند تلاش های جهانی و ملی برای رسیدن به هدف های توسعه هزاره را هماهنگ کند و به ظرفیت سازی و توانمندی کشورها در جهت دستیابی به اهداف توسعه هزاره، بهبود برنامه های اقتصادی، مدیریت

بلایای طبیعی، آموزش راه های پیشگیری از بیماری های واگیردار، حفظ محیط زیست، انرژی و مقابله با بحران ها و بازسازی و اصلاح کمک نماید.

"حق بر توسعه بمثابة حق بشری در گستره حقوق بین الملل انرژی" (سلیمی ترکمانی، ۱۳۹۷)، نیز از دیگر مقالات قابل اعتنا در این زمینه است که در آن توسعه در حقوق بین الملل در دو بعد اقتصادی و انسانی مطرح شده است و نتیجه می گیرد که توسعه اقتصادی، توسعه دولت محور است که بر رشد اقتصادی و درآمد سرانه استوار است؛ در حالی که توسعه انسانی، براساس شاخص هایی همچون سطح آموزش، سطح بهداشت و سطح امید به زندگی تعریف می شود. دستیابی به توسعه پایدار مستلزم اتخاذ سیاست هایی است که هم زمان توسعه اقتصادی و توسعه انسانی را موجب شود. در چارچوب حقوق انرژی، دولت های در حال توسعه، عمدتاً در راستای دستیابی به توسعه اقتصادی بدلیل نیازهای اقتصادی حیاتی، ملاحظات زیست محیطی را در نظر نمی گیرند و به تخریب محیط زیست و بروز آلودگی هایی می انجامند که در نهایت مغایر با حقوق بشر است؛ در حالی که براساس توسعه انسانی، سیاست های انرژی بایستی ضمن افزایش دسترسی افراد بشری به انرژی، نباید با اهداف زیست محیطی مغایر باشد. از دیدگاه وی در چارچوب حقوق انرژی، مسئله این است که دولت ها، بویژه دولت های در حال توسعه، چه سیاست هایی را در پیش گیرند که بتوانند هم زمان، هر دو بعد توسعه را محقق سازند؟ این مطالعه نشان می دهد دولت های در حال توسعه، در زمینه حقوق بین المللی انرژی باید تغییر الگو بدهند. این کشورها باید سیاست هایی اتخاذ کنند که نخست زمینه ها و ظرفیت های اولیه توسعه اقتصادی آنها را فراهم کند؛ سپس با رسیدن به حداقل میزان توسعه یافتگی، بایستی سیاست های سابق به نحوی پیموده شود که ضمن تحقق توسعه اقتصادی، از طریق افزایش میزان دسترسی به خدمات انرژی، زمینه های توسعه انسانی و تحقق سایر مصادیق حقوق بشر را فراهم سازد.

"مفهوم حق توسعه در روابط بین الملل از نگاه نظریه پسا استعماری" (حاجی یوسفی-غائبی، ۱۳۹۶)، آخرین مقاله مورد توجه است. این نوشتار با تکیه بر مفاهیم اصلی نظریه پسا استعماری تلاش می نماید بیان دارد که مفهوم حق توسعه بر چه مبنا و با چه اهدافی از سوی کشورهای جهان سوم معرفی و روند تکاملی خود را طی کرده است. در این راستا، گفتمان حق توسعه از سوی دولت های جهان سوم در دوران پسا استعماری در سطح بین المللی بعنوان ابزار جنگ لفظی و زبان مقاومت برای مخالفت با نظام هژمونیک اقتصاد بین الملل و یک وسیله مهم برای نیل به توانمند سازی اقتصادی و توزیع عادلانه منابع جهانی و در سطح ملی بعنوان زبان قدرت برای حفظ

حاکمیت ملی و مشروعیت بخشیدن به دستورکار سیاسی و اقتصادی و زبان مقاومت در برابر فشار برای ایجاد اصلاحات داخلی، طرح و مورد استفاده قرار گرفته است. همچنین، توسعه ابزاری را فراهم کرده است تا ساختارهای اقتدارگرایانه هم در شمال و هم در جنوب از طریق آن منافع خود را از طریق تلاش برای مشروعیت بخشیدن به ادبیات حقوق بشری مورد استفاده خود تعقیب کرده و به پیش برند. در طرف مقابل، در گفتمان شمال نیز با اتکا به سیاست قدرت در برابر خواست تغییر در ساختار هژمونیک اقتصاد جهانی، که برای تحقق حق توسعه حیاتی است، مقاومت شده است و رهیافت دولت محور به یک ابزار مؤثر برای انحراف توجهات از تعهدات کشورهای ثروتمند شمال در تحقق حق توسعه تبدیل شده است.

آنچه که در مقاله پیش رو دنبال خواهد شد پرداختن به موضوع ایجاد گزارشگر ویژه حق توسعه از سوی جامعه بین الملل بعنوان رویدادی "جدید" در روند رو به پیشرفت توسعه مفهومی و کارکردهای ترویجی و اجرایی حق توسعه است. شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد طی قطعنامه ۳۳/۱۴، مصوب ۲۹ سپتامبر ۲۰۱۶^۱، تصمیم به تاسیس مکانیسم گزارشگر ویژه حق توسعه گرفت و این تحول به نوبه خود انتظارات نسبت به سرعت و شیوه پیگیری حق توسعه را تغییر داد. بررسی گزارشهای سالانه گزارشگر حق توسعه به شورای حقوق بشر و مجمع عمومی سازمان ملل طی سالهای ۲۰۱۷-۲۰۱۹، ضمن ارایه تصویری روشن نسبت به مقولات مفهومی حق توسعه و دغدغه های اجرایی آن از زاویه این رویه ویژه بین المللی، می تواند در پایان کار سه ساله آن این جمع بندی را بدست دهد که فارغ از دیدگاههای نظری مطرح در مجامع فکری و دانشگاهی، در میدان رویارویی بین المللی چه رویکردهایی از مجموعه دیدگاه های کشورهای حوزه شمال و حوزه جنوب در تحقق حق توسعه دنبال می شود، روندهای هنجار ساز در این مقوله حول و حوش چه حوزه های موضوعی^۲ و مجموعه اسناد سیاستی در حال شکل گیری است و در این روند، مناسبات جنوب-جنوب و شمال-جنوب در چه نسبتی با یکدیگر قرار می گیرند؟

گزارشگر ویژه حق توسعه

در زمان طرح قطعنامه پیشنهادی تاسیس مکانیسم گزارشگر ویژه حق توسعه در شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد از جانب طیف کشورهای خوشبین، این ابتکار به نقطه عطفی امید بخش برای میلیونها انسان چشم به راه اصلاح، توسعه، خوشبختی و زندگی بهتر توصیف می شد. در

^۱. Human Rights Council, Resolution 33/14

^۲. Subject Area

مقابل، گروه دولتهای بدبین آن را تداعی تشدید اختلاف نظرهای موجود در خصوص نحوه تحقق بخشی حق توسعه، موازی کاری و تداخل وظایف در شورا و در نهایت، انحراف از طرز تلقی درست نسبت به عهده داری اصلی وظیفه تحقق حق توسعه، تجزیه و تحلیل می کردند. به این ترتیب، دیدگاهی که صرفاً "دولتها" را تکلیف مداران اصلی ترویج و ارتقای حق توسعه می دانست روبروی گرایش به "بین المللی سازی" بحث توسعه و نگاه "فرا ملی" به آن قرار گرفت. رهیافت "دولت محور" علاقه ای به ایجاد تعهداتی فراتر از حوزه صلاحیت سرزمینی برای خود برای پیشبرد اهداف توسعه ای دیگر کشورها نداشت و طبیعی بود که به مکانیسم های ترویجی داخلی و ملی توسعه توجه نماید؛ اما در صف بندی از قلمرو حوزه کشورهای جنوب این تلقی وجود داشت که مکانیسم ها و تعهدات الزام آور بین المللی و فرا ملی می تواند در مساعد سازی محیط بین المللی برای اهداف توسعه ای دول در حال توسعه نقش اساسی ایفا نماید. از این دست، اظهار نظر نماینده هند در مباحث مربوط به پیش نویس قطعنامه مربوطه قابل توجه است که ایجاد مکانیسم جدید را بیان روشنی از تعهد جدی کشورش برای پیشبرد موضوع حق توسعه می دانست؛ موضوعی که در دور دست باقیمانده و نیاز به تزریق انرژی جدید به کارگروه آن دارد تا بتواند دستور کار خود را با نیروی مضاعف به انجام رساند. نماینده قرقیزستان اظهار داشت: کشورهای کوچک (همانند دول در حال توسعه جزایر کوچک و کشورهای محصور در خشکی) باید منابعشان را خودشان مدیریت کنند اما همه کشورها از حق برابری برای توسعه برخوردار نیستند. برای اطمینان از مانع تراشی دولتهای بزرگ و شرکت های بزرگ فراملی، تضمین حق توسعه اهمیت دارد. نماینده کوبا گفت: این ابتکار امید جدیدی برای میلیونها انسان در سراسر جهان به ارمغان خواهد آورد و به فراهم کردن محیطی مناسب برای توسعه کمک خواهد کرد تا کشورها بتوانند مدل توسعه خاص و مربوط به خود را دنبال کنند.^۱

اما در سویی دیگر، سازوکارهای پیشبرد حق توسعه بگونه ای دیگر مشاهده می شد. اسلوانی به نمایندگی از اتحادیه اروپا و در مخالفت، انتصاب گزارشگر ویژه را سازوکاری اضافی و موازی با سازوکارهای موجود توصیف و در مقابل، بکارگیری "ترکیبی از سیاستها" در ایجاد محیط بین المللی مناسب برای تحقق حق توسعه را پیشنهاد نمود و اظهار داشت: "دولتها" مسئولیت اصلی در تحقق حق توسعه را بر عهده دارند. نماینده بریتانیا گفت: انگلستان طرفدار یک استاندارد حقوقی بین المللی با ماهیت الزام آور نیست و برنامه شورای حقوق بشر در زمینه حق توسعه با تاسیسی جدید، دچار بار اضافی و سنگینی مضاعف خواهد شد. نماینده سوئیس ضمن استقبال از تلاش

^۱. twn.my/title2/unsd/2016/unsd161001.htm

جامعه بین المللی برای اجرای حق توسعه اظهار داشت: گزارشگری ویژه نه تنها راه حلی برای چالشهای فعلی که حق توسعه با آن مواجه است محسوب نمی شود بلکه، به "موازی کاری"^۱ در شورا دامن خواهد زد.^۲

در نهایت، شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد طی قطعنامه ۳۳/۱۴، مصوب ۲۹ سپتامبر ۲۰۱۶، تصمیم به ایجاد مکانیسم جدید گزارشگر ویژه حق توسعه می گیرد. نگاهی به آرای اخذ شده در شورا و مواضع کشورها در برابر قطعنامه پیشنهادی که توسط ونزوئلا بعنوان نماینده غیر متعهد ها معرفی شد، بخوبی شکاف و عدم تمایل و یا اکراه کشورهای حوزه شمال را در شکل گیری این ابتکار به نمایش می گذارد. نتیجه رأی به شرح زیر بود:

- گروه کشورهای طرفدار (۳۴): الجزایر، بنگلادش، بولیوی، بوتسوانا، برونیدی، چین، کنگو، ساحل عاج، کوبا، اکوادور، السالوادور، اتیوپی، غنا، هند، اندونزی، کنیا، قرقیزستان، مالدیو، مکزیک، مغولستان، مراکش، نامیبیا، نیجریه، پاناما، پاراگوئه، فیلیپین، قطر، فدراسیون روسیه، عربستان سعودی، آفریقای جنوبی، توگو، امارات متحده عربی، ونزوئلا و ویتنام.
- گروه کشورهای مخالف (۲): فرانسه و انگلیس
- گروه کشورهای ممتنع (۱۱): آلبانی، بلژیک، گرجستان، آلمان، لتونی، هلند، پرتغال، جمهوری کره، اسلوانی، سوئیس و جمهوری مقدونیه.^۳

مطابق قطعنامه ۱۴/۳۳، دستورکار گزارشگر ویژه شامل موارد زیر قرار گرفت:

- (الف) کمک به ارتقاء، حمایت و تحقق حق توسعه در چارچوب اجرای دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، چارچوب سندای (شهری در منطقه "توهوگو" ژاپن) برای کاهش خطر بلایا، برنامه اقدام آدیس آبابا در سومین کنفرانس بین المللی تامین مالی برای توسعه و توافق آب و هوایی پاریس؛
- (ب) تعامل و حمایت از تلاش ها برای ترویج حق توسعه در بین نهادهای مختلف سازمان ملل متحد، آژانس های توسعه، موسسات مالی، تجاری و توسعه بین المللی و ارائه پیشنهادهایی با هدف تقویت مشارکت جهانی توسعه پایدار از منظر حق توسعه؛
- (ج) کمک به گروه کاری حق توسعه با هدف حمایت از تحقق دستور کار کلی آن با در نظر گرفتن مشورت ها و توصیه های کارگروه و نیز پرهیز از دوباره کاری؛

^۱. Duplication

^۲. sdg.iisd.org/news/hrc-creates-special-rapporteur-on-right-to-development/

^۳. Human Rights Council, Resolution 33/14, para 18

(د) ارایه مطالعات درخواستی شورای حقوق بشر؛

(ه) ارایه گزارش سالانه به شورای حقوق بشر و مجمع عمومی، درضمن پوشش کلیه فعالیت‌های مربوط به دستور کار خود و با هدف به حداکثر رسانی روند گزارش دهی. در همین قطعنامه، شورای حقوق بشر همه دولت‌ها را به همکاری کامل با گزارشگر ویژه در انجام وظایف و تکالیف بار شده، با ارائه تمام اطلاعات لازم و نیز توجه به توصیه‌های وی، دعوت می‌کند.^۱ همچنین، دستگاه‌های مرتبط سازمان ملل متحد از جمله آژانس‌های تخصصی سازمان ملل، صندوق‌ها و برنامه‌ها، سازمان‌های بین‌المللی ذیربط از جمله سازمان تجارت جهانی و ذینفعان مربوطه مانند سازمان‌های جامعه مدنی را به توجه مناسب به حق توسعه در راستای اجرای دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، کمک بیشتر به کارگروه و همکاری با کمیساریای عالی و گزارشگر ویژه در اجرای وظایف خود در رابطه با اجرای حق توسعه، تشویق می‌نماید.^۲ گزارشگر ویژه حق توسعه در راستای انجام مأموریت خود در مورد درخواست‌های فوری و مکاتبات، موارد ادعایی نقض حق توسعه را به کشورها منتقل می‌نماید؛ عهده‌دار دیدارهای کشوری است و گزارش‌های موضوعی سالیانه ارایه می‌کند.

گزارش‌های سالانه گزارشگر حق توسعه

گزارش‌های گزارشگران ویژه معمولاً ضمن انعکاس دغدغه‌های بین‌المللی در مورد موضوع و یا کشور مورد گزارش و چک لیستی از مجموعه مولفه‌های تاثیرگذار و تاثیرپذیری که جامعه بین‌المللی انتظار دارد، با هدف راه حل‌یابی و براساس دستور کار تعیین شده، بیانگر دو موضوع دیگر نیز می‌باشد؛ یکی، اولویت‌های ذهنی خود گزارشگر در تنظیم و ترتیب و ترتب پارامترها توضیحی در دستور کار بین‌المللی که دنبال می‌نماید و دیگری، نفوذگذاری داده‌های روابط خارجی بازیگران مختلف دولتی و غیردولتی که در فرایندی تدریجی بر عهده‌داران یک مأموریت بین‌المللی تاثیر می‌گذارد. گزارش‌های گزارشگر ویژه حق توسعه نیز از این چارچوب مستثنی نیست. این گزارش‌ها ضمن اینکه دنبال تبیین نحوه اجرای دستور کار بین‌المللی است که در قطعنامه تاسیس از وی خواسته شده است، متضمن نحوه ارتباط دهی و اولویت‌های وی در تبیین عوامل تاثیرگذار بر موضوع حق توسعه و همچنین شناسایی متغیرهای کلیدی و روابط وابسته و یا

¹. Ibid, para, 15

²- Ibid, para, 16-17

مستقلی است که به گفته خود وی با استنباط از اسناد بین المللی و نیز طی گفتگو با نمایندگان کشورهای مختلف، سازمانهای منطقه ای و بین المللی، افراد، شخصیت‌های تاثیرگذار و مجموعه دینفعانی که به نحوی در شناسایی مفهوم توسعه، ریشه های توسعه نیافتگی و حرکت بسوی توسعه پایدار دیمدخل بوده اند، بدست آمده است.

گزارش اول: زمینه تاریخی، چالش ها و استراتژی پیشبرد ماموریت

آقای سعد الفرّجی در نشست ۳۴ شورای شورای حقوق بشر به مدت سه سال به سمت گزارشگر ویژه حق توسعه منصوب و از ۱ می ۲۰۱۷، بطور رسمی کار خود را آغاز کرد. اولین گزارش وی که در این بخش بصورت مبسوط تری نسبت به سایر گزارش ها به آن پرداخته خواهد شد، مدت کوتاهی پس از عهده داری این مسئولیت به نشست سی و ششم شورای حقوق بشر در سپتامبر ۲۰۱۷ ارایه می گردد و در آن پیشینه تاریخی و زمینه ماموریت محوله، چالش های خاص در اجرای آن، استراتژی که در کار خود لحاظ خواهد کرد و رویکرد وی برای تعامل با دینفعان، توضیح داده شده است. در این گزارش باور دارد که در روند شکل گیری و تحولات مفهومی حق توسعه، سال ۲۰۱۵ به لحاظ نزدیک شدن اراده حقوقی کشورها حول توافقاتی با چشم انداز توسعه پایدار حایز اهمیت است و در همین چارچوب است که می توان به طراحی مکانیسم هایی برای ترویج و تحقق حق توسعه دست پیدا کرد.

قبل از هر چیز الفرّجی دورنمایی از تاریخچه حق توسعه ارایه می دهد. اصطلاح حق توسعه^۱ اولین بار در سال ۱۹۶۶ توسط وزیر خارجه وقت سنگال، دودو تیام^۲، در مجمع عمومی سازمان ملل بکار گرفته شد که به حق توسعه "جهان سوم" توجه داشت. تیام با تأکید بر چندین دهه عدم موفقیت دولتها در تحقق اهداف اولین "دهه توسعه ملل متحد"، این عدم موفقیت را به عدم موفقیت کشورهای تازه استقلال یافته در برطرف کردن "عدم تعادل" فزاینده اقتصادی بین "جهان در حال توسعه" و "کشورهای توسعه یافته"، پیوند داد. در ۴ دسامبر ۱۹۸۶ اعلامیه حق توسعه بر مبنای منشور سازمان ملل و اعلامیه جهانی حقوق بشر و با حمایت اکثریت کشورها، به تصویب مجمع عمومی ملل متحد می رسد. بزعم الفرّجی، هدف این اعلامیه ارتقای نظم اجتماعی و بین المللی در پرتو تحقق حقوق و آزادیهای مندرج در اعلامیه جهانی حقوق بشر بود. در سال ۱۹۹۲ در بیانیه

^۱. Right to Development

^۲. Doudou Thiam

محیط زیست و توسعه ریو^۱، تحقق حق توسعه با اشاره بر اینکه بتواند بطور عادلانه نیازهای توسعه و زیست محیطی نسلهای حال و آینده را برآورده سازد، مورد تایید مجدد جامعه جهانی قرار می گیرد و متعاقباً در اعلامیه و برنامه عمل وین^۲ مصوب اجماعی ۱۹۹۳، و کنفرانس جهانی حقوق بشر، بعنوان یک حق جهانی و غیرقابل نفوذ و جدایی ناپذیر از حقوق اساسی بشر، شناسایی می شود. درفاصله سالهای ۱۹۹۴-۲۰۱۲ یعنی تصویب برنامه اقدام کنفرانس بین المللی جمعیت و توسعه^۳ و کنفرانس سازمان ملل متحد در توسعه پایدار^۴ با عنوان "آینده ای که می خواهیم"، حق توسعه در اعلامیه ها و اسناد پایانی کنفرانس های بین المللی مختلف، مورد توجه قرار گرفته اما در سال ۲۰۱۵ حق توسعه به صراحت در چهار سند مهم سیاستی مورد توافق بین المللی، به رسمیت شناخته شده است. این اسناد که الفرگی تا حدودی در این گزارش به آنها می پردازد چارچوب های هنجاری و سیاستگذاریهای اجماع سازی هستند که بر آمده از اصول و مبادی بنیادین حقوق بین المللی بوده و می توانند بستر همکاری های بین المللی برای ترویج و تحقق حق توسعه و توسعه پایدار را فراهم سازند:

- "دگرگون ساختن جهان ما: دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار"، شامل اهداف توسعه پایدار^۵؛
- چارچوب سندای برای کاهش خطر بلایا (۲۰۱۵-۲۰۳۰)^۶؛
- برنامه اقدام آدیس آبابا در سومین کنفرانس بین المللی تامین مالی برای توسعه^۷؛
- توافق آب و هوایی پاریس

از دید گزارشگر ویژه، اهمیت دستور کار ۲۰۳۰ ابتدای آن بر منشور سازمان ملل متحد، اعلامیه جهانی حقوق بشر و معاهدات بین المللی حقوق بشری است و مهمتر اینکه، دستور کار آن مطابق با حقوق و تعهدات دولتها ذیل قوانین بین المللی است. این برنامه سند سیاستگذاری مهمی است که پیوندی ملموس بین حق توسعه و توسعه پایدار برقرار می سازد و به سنجش پیشرفت اجرای سیاستهای جدید توسعه پایدار یاری می رساند. از آنجاکه حق توسعه "می تواند و باید" بعنوان یک "مفهوم راهنما" مورد استفاده قرار گیرد، اهداف توسعه پایدار ۲۰۳۰ پوششی حمایتی برای برنامه های اقدام و منابع محلی و بین المللی (برای اجرای اهداف و آماج جهانی در ارتقا و اجرای

1. Rio Declaration on Environment and Development

2. Vienna Declaration and Programme of Action

3. International Conference on Population and Development

4. United Nations Conference on Sustainable Development

5. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development

6. Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030

7. Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing for Development

حق توسعه در کشورها) فراهم می کند.^۱ گزارشگر ویژه حق توسعه در این رابطه، با اصالت دادن به پیوند بین المللی دستور کار ۲۰۳۰، احتمال تباین آن با منافع ملی و مصالح ایدئولوژیک کشورهای خاص و یا زاویه سیاسی پروژه های نفوذ، را مورد بررسی قرار نمی دهد.

در اصول راهنمای اجرای چارچوب سندای برای کاهش خطر بلایا بیان شده است که در ضمن ارتقا و حمایت از کلیه حقوق بشر از جمله حق توسعه، هدف از مدیریت خطر بلایا، حمایت از افراد و اموال آنها، سلامت، معاش و دارایی های مولد و همچنین دارایی های فرهنگی و زیست محیطی است. مردم در سراسر جهان بطور فزاینده ای در معرض بلایایی قرار دارند که تلاش های توسعه ای آنها را نابود می کند. فقر و آسیب پذیری در برابر حوادث، با یکدیگر پیوند نزدیک دارند بگونه ای که کشورهای کم درآمد، بویژه گروه های فقیر و محروم در داخل آنها، بطور معمول آسیب پذیرتر و بطور نامتوازی تحت تأثیر قرار می گیرند. بنابراین، اجرای حق توسعه با کاهش خطر بلایا، بهم پیوستگی نزدیک دارد. به گفته گزارشگر، اگرچه از خطرات طبیعی بطور کامل نمی توان اجتناب کرد. با این حال، با در معرض قرار گیری کمتر جوامع، افزایش ظرفیت مقاومت و نیز کاهش آسیب پذیری ها، می توان از بروز فاجعه تا حد زیادی جلوگیری کرد.^۲

برنامه اقدام آدیس آبابا در سومین کنفرانس بین المللی تامین مالی برای توسعه، سند دیگری است که الفرجی به آن اهتمام ویژه دارد. این توافق نامه ضمن اینکه ارجاعات متعدد به موضوعات حقوق بشری دارد، در پاراگراف آغازین آن سران کشورها و نمایندگان دولت های شرکت کننده به حق توسعه اشاره کرده و بیان می دارند که هدف آنها پایان دادن به فقر و گرسنگی و دستیابی به توسعه پایدار از طریق ترویج رشد فراگیر اقتصادی، در برگیری اجتماعی و محافظت از محیط زیست است. خصوصیت دیگر برنامه اقدام آدیس آبابا در هم تنیدگی آن با دستور کار ۲۰۳۰ است بگونه ای که اولی بعنوان بخشی از برنامه دوم محسوب و اجرای کامل برنامه اقدام آدیس آبابا برای تحقق اهداف و آماج توسعه پایدار، بسیارحایز اهمیت است. دستور کار برنامه اقدام آدیس آبابا به صراحت با منابع تامین بودجه و شیوه های اجرای اهداف تعیین شده در ذیل هدف هفدهم و سایر اهداف توسعه پایدار بعنوان حامی، مساعد، مکمل و زمینه ساز این اهداف، شناخته می شود و آماج ذیل هدف هفدهم، تعهدات برنامه اقدام آدیس آبابا را در زمینه های مالی، فناوری، ظرفیت سازی، تجارت و مسائل سیستمی، عملیاتی می کنند. چشم انداز ۲۰۳۰ پیگیری تعهدات برنامه اقدام

^۱. Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, HRC, 36 Session, September 2017, para 13-14

^۲. Ibid, para 15-16

آدیس آبابا را به چارچوب پاسخگویی اهداف توسعه پایدار (یعنی سطوح عالی محافل سیاسی تحت نظارت مجمع عمومی و شورای اقتصادی و اجتماعی) متصل می کند و برنامه اقدام آدیس آبابا در ضمن تاکید بر مسئولیت پذیری و شفافیت، به پیش بینی برقراری گردهمایی سالانه تأمین اعتبار برای پیگیری و پیشبرد موضوع توسعه با حمایت و مساعدت شورای اقتصادی و اجتماعی، می پردازد. این گردهمایی مکانیسمی بین دولتی است که امکان مشارکت سایر ذینفعان از جمله بانک جهانی، صندوق بین المللی پول، سازمان تجارت جهانی و کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل را فراهم می کند. در برنامه اقدام آدیس آبابا حقوق بشر و آزادیهای اساسی، به همراه حکومت داری خوب، حاکمیت قانون و دسترسی به عدالت، بعنوان جزء لاینفک تعهدات اثرپذیر^۱ به منظور ترویج جوامع صلح دوست و فراگیر^۲، در نظر گرفته شده است.^۳

توافق نامه پاریس در مورد تغییرات آب و هوا، چهارمین سند اجماع ساز بین المللی است که مورد توجه گزارشگر حق توسعه قرار دارد. در مقدمه موافقت نامه پاریس متعهدین می باید هنگام پرداختن به موضوع تغییرات آب و هوایی، تعهداتشان مربوط به حقوق بشر، از جمله حق توسعه را در نظر گیرند. گروه بین دولتی تغییرات آب و هوا^۴ متشکل از صدها دانشمند از سراسر جهان، در ارزیابی های خود بارها تأیید کرده است که موضوع تغییرات آب و هوایی، واقعی و علت اصلی آن انتشار گازهای گلخانه ای بدست انسان است. رویداد های آب و هوایی سخت، بلایای طبیعی، بالا رفتن سطح دریاها، سیل، امواج گرما، خشکسالی، بیابان زایی، کمبود آب و شیوع بیماری های حاره ای و ناقل، تنها برخی از نتایج ناگوار تغییرات آب و هوا است. این پدیده ها بطور مستقیم و غیرمستقیم بر بهره مندی از طیف وسیعی از حقوق بشر، از جمله حق زندگی، آب و بهداشت، غذا، سلامت، مسکن، خودمختاری و فرهنگ و همچنین حق توسعه، تأثیر می گذارد.^۵

سایر اسناد منطقه ای و جهانی دیگری که گزارشگر حق توسعه توجه داشته و در گزارش خود به آنها اشاره می کند عبارتند از:

- اعلامیه سازمان ملل در مورد حقوق مردم بومی^۶

- ماده ۳۳ منشور سازمان کشورهای آمریکا^۷

1. Cross-cutting Commitment

2. Peaceful and Inclusive Societies

3. Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, HRC, 36 Session, September 2017, para 17-19

4. Intergovernmental Panel on Climate Change

5. Ibid, para 20-21

6. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous People

7. Charter of the Organization of American State

- منشور آفریقا در مورد حقوق بشر و مردم^۱

- منشور حقوق بشر عرب

- اعلامیه حقوق بشر ملل جنوب شرقی آسیا

بخش دوم گزارش سعد الفرجی به چالشهای پیش روی تحقق حق توسعه اختصاص دارد. وی در سه بند به این چالشهای سیاسی و مفهومی، اجرایی و روندهای جهانی که بی ارتباط با یکدیگر نیز نیستند، اشاره می کند:

الف - سیاسی شدن: برغم اینکه بیش از ۳۰ سال از تصویب اعلامیه حق توسعه می گذرد، دیدگاه کشورهای هنوز دچار چند دستگی است. اتحادیه اروپا خواستار شفافیت بیشتر است و در مورد ماهیت تکالیف دولتها برای تحقق حق توسعه و نیز در خصوص تأکید نسبی بر ابعاد ملی تعهدات دولت (حقوق فردی و مسئولیتهای متقابل دولت، حاکمیت قانون، حکومت داری خوب، مبارزه با فساد)، در مقایسه با تعهدات به همکاری بین المللی (مسئولیت های بین المللی، نظم بین المللی، همکاری های توسعه ای، حکومت داری جهانی) اختلاف نظر وجود دارد. همچنین در مورد معیارهای سنجش پیشرفت در راستای اجرای حق توسعه، اختلاف نظر وجود دارد. اختلافات مفهومی فوق غالباً منجر به عدم تحرک کافی در مباحث بین دولتی در محافل مربوطه سازمان ملل متحد، مانند مجمع عمومی، شورای حقوق بشر و کارگروه حق توسعه، می شود.

ب) عدم تعامل: شکاف سیاسی منجر به مشارکت کم آژانس های سازمان ملل و جوامع مدنی در ارتقاء، حمایت و به سرانجام رسانی حق توسعه شده است. با وجود تکامل تدریجی مفهوم حق توسعه و درج آن در برخی از اسناد بین المللی، منطقه ای و قانون اساسی ملی برخی کشورها، سطح عمومی آگاهی و تعامل برای اجرای آن کم است. پیشرفت در توسعه بویژه برای مردم آفریقا، کشورهای کمتر توسعه یافته و بطور کلی در کشورهای در حال توسعه، اعم از در حال توسعه محصور در خشکی و جزایر کوچک، نابرابر و ناموزون بوده است. علاوه بر این، سطح پایین آگاهی از حق توسعه در بین سازمان های مردم نهاد^۲ مانع از تلاش های حمایتی می شود.

^۱ The African Charter on Human and Peoples' Rights

^۲ Grass-roots Organizations

(ج) روندهای مخالف جهانی: بحرانهای اقتصادی و مالی جهانی، بحران انرژی و آب و هوا، افزایش بلایا، بیماری‌های واگیردار جدید جهانی، افزایش سیستم‌های کنترل خودکار در بسیاری از بخش‌ها، فساد، جریان‌های مالی غیرقانونی، خصوصی‌سازی خدمات عمومی، ریاضت اقتصادی، پیر شدن جمعیت جهان از جمله در کشورهای در حال توسعه، تقاضای فزاینده برای منابع تحقق حق توسعه و سرانجام ظهور تمایلات ناسیونالیستی و روند‌های مرتبط با آن (برای دور شدن از همبستگی و همکاری بین‌المللی که احتمالاً حاکمیت بین‌المللی را بیشتر تضعیف می‌کند)، همگی چالش‌هایی هستند که پرداختن به آنها نیاز به تلاش هماهنگ همه ذینفعان ذیربط در سطوح ملی و بین‌المللی دارد.^۱

در برابر چالش‌های ملی، بین‌المللی و جهانی، ملاحظات فراگیری از جانب گزارشگر وجود دارد که می‌تواند با هم‌افزایی بین‌المللی به تلاش‌های انفرادی کشورها برای تحقق آرمان‌های توسعه ملی مدد رساند. این ملاحظات فراگیر که در اسناد بین‌المللی مختلف نیز بصورت مستقیم و یا غیر مستقیم اشاره گردیده در چشم‌انداز برنامه کار گزارشگر ویژه چنین طبقه‌بندی گردیده است:

الف) مشارکت، گفتگو، مشورت و شفافیت: گزارشگر ویژه اذعان می‌کند که قصد دارد ماموریت خود را بصورت مشارکتی، مشورتی و شفاف انجام داده و در این جایگاه از ظرفیت کلیه ذینفعان ذیربط از جمله کشورهای عضو، سازمانهای بین‌المللی و سازمانهای غیردولتی و اندیشکده‌ها چه در سطح ملی و یا بین‌المللی بویژه متخصصین از کشورهای حوزه جنوب که در زمینه حق توسعه فعالیت دارند، در گفتمان توسعه بهره‌گیرد. در چاره‌جویی برای چالش فزاینده "سیاسی شدن" موضوع حق توسعه، گزارشگر ویژه نقش خود را با هدف ایجاد بسترهای لازم برای تبادل طرز عمل‌های بین‌المللی نمونه^۲ و اندوخته‌های علمی، تسهیل‌کننده همکاری بین ذینفعان و ایجاد پل بین ابتکارات و کارگروه‌های سیاسی و جغرافیایی و کشورها و قاره‌ها می‌داند و قصد دارد بعنوان کاتالیزور برای اقدامات یکپارچه با تأثیرگذاری بیشتر، فعالیت نماید. این امر بویژه در رابطه با اجرای اهداف ۱۶ و ۱۷ چشم‌انداز توسعه پایدار که تأکید دارد بر ایجاد مؤسسات مؤثر، پاسخگو و فراگیر در همه سطوح و احیای مشارکت جهانی برای توسعه پایدار، بسیار مهم است.

¹. Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, HRC, 36 Session, September 2017, para 30

². Good Practices

(ب) توسعه فراگیر: اجرای اهداف توسعه هزاره^۱ برای اقلیت ها و افراد بومی پیشرفت کمتری را نشان می دهد و نابرابری ها در این حوزه تشدید شده است. مردمان بومی، اقلیت ها، معلولین و سایر گروههای محروم، بویژه در کشورهای در حال توسعه، سهمی در اجرای حق توسعه و فرآیند های توسعه پایدار دارند و نباید کنار بمانند. همزمان تلاشهای بین المللی و ملی برای اجرای حق توسعه در ادغام کامل دیدگاه جنسیتی موفق نبوده است و گزارشگر توجه به چالشهای توسعه ای که زنان و دختران در اکثر جوامع با آن روبرو هستند اعم از قوانینی که دسترسی نابرابر به مالکیت زمین و دیگر منابع می دهد؛ سیاستهای توسعه ای که امکان دسترسی زنان به آموزش و تأمین منابع مالی را برای توسعه شغلی و یا حتی غذای کافی برای تغذیه فرزندان فراهم نمی کند؛ و محرومیت از خدمات اولیه همانند مراقبتهای بهداشتی و مسکن، می پردازد

(ج) وابستگی متقابل حقوق بشر: کلیه حقوق بشر و آزادی های اساسی از جمله حق توسعه، جهانی، غیر قابل تفکیک، بهم وابسته و به هم مرتبط هستند. همانگونه که در اعلامیه حق توسعه بیان شده، برای ارتقای توسعه، اجرا، ارتقاء و حمایت از حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی باید مورد توجه برابر و فوری قرارگیرد. بر این اساس، ارتقاء، احترام به و بهره مندی از برخی از حقوق و آزادی های اساسی نمی تواند توجیهی برای انکار سایر حقوق و آزادی های اساسی باشد.

(د) همکاری بین المللی: همکاری های بین المللی در قطعنامه های شورای حقوق بشر و مجمع عمومی و مباحث مربوط به سیاستگذاری های مرتبط با حق توسعه، ذکر شده است. در ماده ۱(۳) منشور، دستیابی به همکاری های بین المللی در حل مشکلات بین المللی با ماهیت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی یا بشر دوستانه و ترویج و تشویق احترام به حقوق بشر و آزادی های اساسی برای همه، از جمله اهداف سازمان ملل بیان شده است. در اعلامیه حق توسعه تصریح شده که حق توسعه نمی تواند تحقق یابد و دولت ها نمی توانند مسئولیت های خود را در رابطه با آن بدون "همکاری مؤثر" انجام دهند. شورای حقوق بشر در قطعنامه ۳۳/۱۴ خود تصدیق می کند که کشورهای عضو باید در تضمین توسعه و از بین بردن موانع پایدار آن با یکدیگر همکاری کنند و جامعه جهانی باید "همکاری بین المللی مؤثر"^۲ بویژه مشارکت جهانی برای توسعه، را ارتقا بخشد. همچنین اشعار می دارد که پیشرفت پایدار بسوی اجرای حق توسعه نیازمند "سیاست های توسعه

^۱. Millennium Development Goals

^۲. Effective International Cooperation

ای مؤثر"^۱ در سطح ملی، مناسبات اقتصادی منصفانه و فضای اقتصادی مطلوب در سطح بین المللی است. گزارشگر ویژه بر تامین کمک‌های تکمیل‌کننده و سازنده در رابطه با بهبود همکاری‌های بین المللی و ایجاد محیط بین المللی توانمند برای تحقق حق توسعه و کلیه حقوق بشر تمرکز خواهد داشت.^۲

گزارش دوم: همکاری‌های جنوب-جنوب، حق توسعه و توسعه پایدار

این گزارش در جولای ۲۰۱۸ به نشست ۷۳ مجمع عمومی ارایه شد و به مناسبات جنوب-جنوب، توسعه پایدار و حق توسعه اهتمام دارد و به توضیح مفهوم همکاری‌های جنوب-جنوب و چارچوب حقوقی و سیاسی مربوطه آن و به برخی چالش‌های اصلی پیش رو در این عرصه، از منظر حق توسعه می‌پردازد. از این منظر، ابتکارات، برنامه‌ها و سیاستهای همکاری جنوب-جنوب برای غلبه بر چالش‌ها باید چشم انداز حق توسعه را در خود جای دهد. گزارشگر ویژه توصیه می‌کند که کشورها و سایر ذینفعان ذیربط، اصول حقوق بشر مندرج در حق توسعه را در طراحی، تأمین اعتبار، اجرا، نظارت و ارزیابی روندهای همکاری جنوب-جنوب تلفیق نمایند. چنین رویکردی پتانسیل همکاری‌های جنوب-جنوب را برای کمک به ارتقاء، حمایت و تحقق حق توسعه و همچنین سایر حقوق بشر، تقویت می‌کند. اعلامیه ۱۹۸۶ حق توسعه تصدیق می‌نماید چالشهای توسعه‌ای در صورتی می‌توانند مورد توجه قرار گیرند که کشورها و سایر ذینفعان مربوطه برای پیدا کردن راه‌حلهای مشترک و پایدار با هم متحد شوند. این اعلامیه با تأکید بر اهمیت همبستگی و همکاری بین المللی، این وظیفه را به دولت‌ها می‌سپارد که در رفع موانع توسعه و در تضمین توسعه و حقوق بشر برای همه مردم و افراد و در ایجاد محیطی توانمند برای تحقق حق توسعه در سطح ملی و بین المللی، با یکدیگر همکاری کنند. همچنین، تأکید می‌کند که همکاری‌های بین المللی برای غلبه بر نابرابری‌های تاریخی و ساختاری که مانع تحقق حق توسعه در کشورهای در حال توسعه است، اهمیت کلیدی دارد. از آنجا که اشکال سنتی همکاری شمال-جنوب برای پرداختن به چالش‌ها و مشکل عدم تقارن توسعه جهانی کافی نبوده، همکاری جنوب-جنوب قادر است به عنصر اصلی معماری همکاری‌های بین المللی برای توسعه پایدار تبدیل گردد. گزارشگر بر این باور است که اگرچه مشارکت جنوب-جنوب پدیده جدیدی نیست، اما در سالهای اخیر گسترش چشمگیری را تجربه کرده که انعکاس

¹. Effective Development Policies

². Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, HRC, 36 Session, September 2017, para 31

دهنده تجارب، دانش و منابع در جهان جنوب است. در واقع، همکاری جنوب و جنوب بعنوان یک گفتمان نو و مجزا و ابزاری ارزشمند برای ظرفیت سازی و ارتقای توسعه بنا نهاده شده و اسناد سیاستی مورد توافق بین المللی ۲۰۱۵ با شناسایی توان بالقوه این دست تعاملات، به ادغام آن بعنوان مکمل سایر اشکال همکاری های بین المللی برای دستیابی به توسعه فراگیر و پایدار در سراسر جهان، پرداخته اند. این اسناد سیاستی انگیزه و نیروی محرکه جدیدی را برای بهره مندی حداکثری از همکاری های جنوب-جنوب بعنوان ابزاری برای تحقق حق توسعه، فراهم می آورد.

سعد الفرَجی در ادامه گزارش ضمن تعریف همکاری های جنوب-جنوب از زاویه اسناد بین المللی و اذعان به اینکه تعریف فراگیر و متغنی در این زمینه وجود ندارد، به برخی اصول راهنما برای تحرک بخشی هرچه بیشتر و ویژه سازی این الگوی همکاری می پردازد. به گفته دفتر همکاری های جنوب-جنوب سازمان ملل متحد^۱، همکاری جنوب - جنوب را می توان "چارچوب گسترده همکاری بین کشورهای جنوب در حوزه های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و فنی" دانست که در این قالب کشورهای در حال توسعه بر آند تا اهداف خود را از طریق تلاشهای هماهنگ، برآورده سازند. در برنامه اقدام بونئوس آیرس^۲ اهداف همکاری های جنوب-جنوب کشورهای در حال توسعه چنین برشمرده شده است:

- افزایش اعتماد به نفس ملی و جمعی؛
- ایجاد بستری برای مبادله در میان خود؛
- افزایش ظرفیت های فن آوری؛
- ارتقای ظرفیت پاسخگویی به چالش های توسعه؛
- افزایش و بهبود همکاری های توسعه بین المللی؛
- دستیابی به مشارکت بیشتر در فعالیتهای اقتصادی بین المللی؛^۳

در غیاب یک تعریف پذیرفته شده جهانی از همکاری جنوب و جنوب، سازمان ملل متحد تعریفی عملیاتی را براساس سند فرجام کنفرانس عالی رتبه سازمان ملل در نایروبی در سال ۲۰۰۹ در زمینه همکاری های جنوب-جنوب، توسعه داده است؛ "...فرآیندی که بموجب آن دو یا چند کشور در حال توسعه اهداف توسعه ظرفیت فردی و یا مشترک ملی خود را از طریق تبادل دانش،

1. United Nations Office for South-South Cooperation

2. Buenos Aires Plan of Action

3. Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, GA, 73 Session, July 2018, para 9

4. Outcome Document

5. Capacity Development Objectives

مهارت، منابع و دانش فنی و همچنین از طریق فعالیتهای جمعی منطقه ای و بین منطقه ای از جمله مشارکت دولت ها، سازمان های منطقه ای، جامعه مدنی، دانشگاه ها و بخش خصوصی، برای منافع فردی و یا متقابل آنها در داخل و یا میان مناطق، تعقیب می کنند.^۱ گزارشگر ویژه حق توسعه عناصر زیر را بعنوان راهنمای همکاری جنوب و جنوب و پارامترهای متمایز کننده آن از الگوی سنتی همکاری شمال-جنوب، بر می شمارد:

(الف) روش های همکاری^۲: همکاری جنوب- جنوب در بر دارنده دو یا چند کشور در حال توسعه است که بر مبنایی دو جانبه و درون یا فرا منطقه ای همکاری می کنند؛ به کمک مالی محدود نمی شود و بعنوان کمک توسعه ای رسمی در نظر گرفته نمی شود. همکاری جنوب- جنوب شامل اشکال و روشهای متنوعی از همکاری است که کشورهای در حال توسعه را قادر می سازد دانش، مهارت، دانش فنی و منابع را به اشتراک بگذارند. از این رو، همکاری جنوب و جنوب چند وجهی است و ممکن است عناصر تجارت، سرمایه گذاری، پشتیبانی مالی و بشردوستانه، همکاری فنی و ظرفیت سازی، انتقال فناوری و تبادل دانش، را در بر داشته باشد.

(ب) همبستگی و مالکیت^۳: مناسبات جنوب-جنوب با روابط اهدا- دریافت^۴ سنتی در گذشته، متفاوت است. همکاری جنوب-جنوب بیانگر همبستگی میان شرکای برابری است که تجربیات و اهداف مشترک را به اشتراک می گذارند. به همین ترتیب، برنامه ها و ابتکارات همکاری جنوب- جنوب باید توسط کشورهای در حال توسعه که بدنبال ایجاد همکاری های افقی برای منافع متقابل هستند، تعیین و با رعایت اصول عدم مشروط بودن و احترام به مالکیت ملی و احترام به حاکمیت و اولویت هایی که در استراتژی ها و برنامه های توسعه ملی تبیین شده است، هدایت شوند.

(ج) رویکرد چند مشارکتی^۵: به این معنی که تنها به همکاری بین دولت ها محدود نمی شود و شامل همکاری بین مردم و کشورها با مشارکت دولت ها، سازمانهای منطقه ای، سازمانهای غیردولتی و بازیگران جامعه مدنی، دانشگاهها و بخش خصوصی صورت می پذیرد و گاهی اوقات

1. General Assembly Resolution 64/222, annex

2. Modalities of Cooperation

3. Solidarity and Ownership

4. Donor-recipient Relations

5. Multi-stockholder Approach

توسط کشورهای توسعه یافته و یا سازمان های چند جانبه^۱ در چارچوب یک همکاری سه جانبه تسهیل می گردد. سازمان ملل متحد از همکاری جنوب-جنوب از طریق همکاری های جنوب-جنوب سازمان ملل متحد و یا دیگر نهاد های بین المللی، پشتیبانی می کند.

(د) همکاری های مکمل^۲: جنوب-جنوب شکل خاصی از همکاری های بین المللی است که مکمل همکاری های شمال- جنوب است و جایگزین آن نمی شود. از اینرو، همکاری های جنوب-جنوب نباید به کاهش همکاری های شمال-جنوب منجر شود و یا مانع پیشرفت در تحقق تعهدات موجود در زمینه کمک های توسعه ای گردد.

(ه) تأثیر و اثربخشی توسعه^۳: به منظور بهبود تأثیر و اثربخشی توسعه، برنامه ها، ابتکارات و فعالیتهای همکاری جنوب-جنوب باید نتیجه گرا، بر اساس مسئولیت پذیری و شفافیت متقابل و هماهنگی با سایر برنامه ها و پروژه های توسعه ای در محل، باشد.^۴ این گزارش با توصیه هایی با هدف استفاده از پتانسیل کامل همکاری های جنوب و جنوب به پایان می رسد که به برخی آنها اشاره می شود:

۱- همانند اعلامیه ۱۹۸۶ حق توسعه، سیاست ها، برنامه ها و فعالیت های همکاری جنوب-

جنوب باید درکی جامع از توسعه را که فراتر از رشد اقتصادی است، ارتقا دهد.

۲- همکاری جنوب-جنوب باید بعنوان ابزاری با ارزش برای شناسایی، به اشتراک گذاری و

تکثیر "طرز عمل های بین المللی نمونه" در اجرای چارچوب سیاست های پسا-۲۰۱۵ و

تحقق حق توسعه، استفاده شود.

۳- روشهای همکاری سه جانبه ابزار مهمی برای ارتقای شراکت های جنوب محور برای

توسعه پایدار در سطح جهانی، فراهم می کند و بویژه سازمانهای چند منظوره، ابزارها و

بسترهای مهمی را برای تسهیل همکاری جنوب-جنوب در زمینه های مختلف تامین

کرده اند. گزارشگر ویژه ضمن استقبال از چنین ابتکاراتی، از همه کشورهای توسعه یافته

و سازمان های چند منظوره قویا می خواهد به تلاش های خود برای پشتیبانی و تسهیل

شراکت های جنوب-جنوب بعنوان مکمل همکاری های شمال-جنوب، بيفزایند.

¹. Multilateral Organizations

². Complementarity

³. Development Impact and Effectiveness

⁴. Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, GA, 73 Session, July 2018, para 11

- ۴- دولت‌ها و سایر ذینفعان ذیربط باید تاثیر بلند مدت و ارزش افزوده همکاری‌های جنوب-جنوب و سه جانبه درخصوص اجرای چارچوب سیاست‌های پسا-۲۰۱۵ و تحقق حق توسعه را تجزیه و تحلیل کنند. چنین تحلیلی باید طرق به حداکثرسانی مزایای نسبی وجود ذینفعان گوناگون در همکاری‌های جنوب-جنوب و سه جانبه را بررسی کند.
- ۵- از گردهمایی مقامات عالی‌رتبه سازمان ملل متحد درخصوص همکاری‌های جنوب-جنوب-جنوب باید بعنوان فرصتی برای پیشبرد مشارکت و فراگیری همکاری‌های جنوب-جنوب و سه جانبه هماهنگ با حق توسعه، چارچوب سیاست‌های پسا-۲۰۱۵ و اهداف توسعه ملی، بهره‌برداری گردد. همچنین، از این کنفرانس‌ها باید بعنوان فرصتی برای تقویت چارچوب نهادی جهانی همکاری جنوب-جنوب بر مبنای حقوق بشر از جمله حق توسعه، استفاده شود.^۱

گزارش سوم: رابطه برابری و حق توسعه

در چارچوب تحقق اهداف مربوط به "برابری" در دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، گزارشگر حق توسعه گزارش سالانه ۲۰۱۸ خود به نشست ۳۹ شورای حقوق بشر را به موضوع رابطه برابری و حق توسعه و آثار منفی نابرابری بر آن، اختصاص می‌دهد و در ابتدا تاکید می‌کند که این گزارش را بر اساس اولین دور مشورت‌های منطقه‌ای با گروه آفریقایی در آدیس آبابا (۲۷-۲۹ مارس ۲۰۱۸) و دومین دور مشاوره با گروه اروپای غربی و سایر کشورها و گروه کشورهای اروپای شرقی در ۱۱ و ۱۲ ژوئن ۲۰۱۸ در ژنو و مشورت و همکاری با گروه کاری حق توسعه تهیه نموده است.^۲

مفاهیم تبعیض، برابری و توزیع منصفانه^۳ منافع توسعه در اسناد مهم بین‌المللی بطور ویژه در اعلامیه حق توسعه مورد توجه قرار داشته است. از جمله در مقدمه، این اعلامیه اعلام می‌دارد: "برابری فرصت برای توسعه حق ویژه ملل و هم آحاد افراد تشکیل دهنده ملت‌ها است؛" ماده ۲ مجدداً تأیید می‌کند کشورها وظیفه دارند سیاست‌های توسعه ملی مناسب را برای ارتقای بهزیستی مردم و تک‌تک افراد تدوین کنند و از توزیع عادلانه منافع حاصل از آن اطمینان حاصل نمایند. ماده ۵ به وظایف دولتها اشاره دارد که "اقدامات قاطع برای از بین بردن نقض گسترده و آشکار حقوق بشر مردم و انسانهای متأثر از موقعیتهایی مانند [...] نژادپرستی و تبعیض نژادی" انجام دهند و در ماده ۸ آمده است که توزیع عادلانه درآمد در چارچوب "اصلاحات اقتصادی و

¹. Ibid, para 70-74

². Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, HRC, 39 Session, September 2018, para 2

³. Equitable Distribution

اجتماعی باید با هدف ریشه کن کردن همه بی عدالتی های اجتماعی انجام شود" و کشورها "باید" از برابری فرصت ها برای همه در دسترسی به منابع اساسی، آموزش، خدمات درمانی، غذا، مسکن، اشتغال و توزیع عادلانه درآمد، اطمینان حاصل نمایند. اما به گفته گزارشگر، واقعیت دنیای امروز از نابرابری های فزاینده یعنی ثروتمندتر شدن ثروتمندان و افزایش تعداد فقرا حکایت دارد. فقرا نه تنها محروم از بهره مندی از سهم عادلانه ای از مزایای توسعه اند بلکه، بطور فزاینده ای از مشارکت در تصمیم گیری در همه سطوح محروم می شوند. در این میان، موضوع "نابرابری درآمد" اغلب در صدر مباحث و موضوعات و اشکال مربوط به نابرابری قرار دارد.^۱

به گفته الفرژی، بخوبی ثابت شده که نابرابری در درآمد ها در جهان رو به افزایش است. براساس برخی گزارش ها در سال ۲۰۱۷ در حالی که ۵۰ درصد افراد با درآمد های پایین شاهد رشد ثروتی نبوده اند، ۸۲ درصد از کل ثروت های ایجاد شده به یک درصد صاحبان درآمدهای برتر رسیده است. در میان کشورها با درآمد بالا، ایالات متحده بالاترین نرخ نابرابری درآمدی را دارد. با وجود ثروت کلی^۲، کشورهای اتحادیه اروپا هنوز با فقر درآمدی زیادی روبرو هستند. براساس گزارش یوروستات^۳ در سال ۲۰۱۵، ۱۱۹ میلیون نفر (۲۳.۸ درصد از جمعیت اتحادیه اروپا) در معرض خطر فقر یا طرد اجتماعی^۴ قرار داشته اند. در سایر کشورها در سازمان همکاری و توسعه اقتصادی^۵ (OECD)، نابرابری درآمد در بالاترین سطح خود برای نیم قرن گذشته قرار داشته است. درآمد متوسط ۱۰ درصد از جمعیت ثروتمندتر در پهنه کشورهای OECD تقریباً ۹ برابر درآمد ۱۰ درصد از جمعیت فقیرتر است. اگرچه در این حوزه کشورها بطور سنتی نابرابری درآمد با باز توزیع مجدد از طریق مالیات و بیکاری و سایر مزایا^۶ کاهش می یابد با این حال، بحران های مالی و بهبود آهسته اقتصادی طی سالهای اخیر، اثر حمایتی مالیات و مزایا را تضعیف و روند کلی رو به صعود نابرابری درآمد را تسریع کرده است. در اقتصاد های نوظهور، سطوح نابرابری حتی بالاتر از گروه کشورهای OECD قرار دارد. در برزیل، شیلی، مکزیک و ترکیه که نمونه هایی از اقتصاد های نو ظهورند و توانسته اند نابرابری را کاهش دهند، شکاف بین ثروتمندان و فقیران تقریباً ۵ برابر بیشتر از شکاف در کشورهای عضو OECD است.^۷

1. Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, HRC, 39 Session, September 2018, para 5

2. Overall Wealth

3. Eurostat

4. Social Exclusion

5. Organization for Economic Cooperation and Development

6. Unemployment and other Benefits

7. Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, HRC, 39 Session, September 2018, para 10

موضوع نابرابری‌ها بویژه برای حق توسعه از این جهت اهمیت دارد که توسعه اجتماعی و اقتصادی بلند مدت را تهدید می‌کند و مانع کاهش فقر می‌شود. مهم‌تر اینکه "نابرابری" در توانایی افراد و جوامع برای مشارکت و بهره‌بردن از توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، تأثیر دارد. گزارشگر حق توسعه به گزارش چهارم کارشناس مستقل سابق حق توسعه درباره اصول اساسی حقوق بشر "برابری" و "عدم تبعیض" و پیوند آنها با حق توسعه اشاره دارد و نتیجه‌وی تصریح دارد: تحقق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مستلزم امکان دسترسی به کالاها و خدمات بوده و برابری در حقوق، برابری در دسترسی به این کالاها و خدمات یعنی برابری در فرصت‌ها را ایجاد می‌کند. وی همچنین خاطرنشان می‌سازد که مراعات حق برابری برای هر برنامه‌ای با هدف اجرای حقوق بشر مانند حق توسعه ضروری است و سیاست‌ها و اقدامات توسعه‌ای باید بگونه‌ای اجرا شود که نابرابری درآمدی را کاهش دهد و یا حداقل اجازه افزایش نابرابری را ندهد. از نگاه گزارشگر از پیش شرط‌های مهم برای دستیابی به پیشرفت در جهت برابری و ارتقای حق توسعه، وجود سازوکارهای پاسخگویی موثر و در دسترس است. پیش‌بینی "دادخواهی مؤثر"^۱ برای نقض حقوق بشر از جمله تبعیض، تعهدی اساسی برای دولت‌ها طبق قانون بین‌المللی حقوق بشر است که نه تنها حقوق فردی هر انسانی را به رسمیت می‌شناسد، بلکه تعهداتی برای کشورها در مراقبت، تامین و تضمین بهره‌مندی از حقوق بشر در حوزه صلاحیت آنها، قرار می‌دهد. گزارشگر نتیجه‌می‌گیرد که جلوگیری از گسترش اختلافات در دنیای امروز مستلزم اتخاذ سیاست‌های مناسب ملی و بین‌المللی برای توانمندسازی صدک پایین^۲ درآمدی و ارتقای شمول و در برگیری بدون در نظر گرفتن جنسیت، نژاد، قومیت یا زمینه‌های تبعیض منع شده، است. مسئله‌ای که سریعاً باید مورد توجه قرار گیرد، محدودیت دسترسی به داده‌های کافی است. داده‌هایی که بواسطه جنسیت، سن، معلولیت، درآمد، نژاد و قومیت از هم تفکیک شده‌اند و برای ارزیابی دقیق یک وضعیت و آشکار ساختن نابرابری‌ها و شناسایی افراد محروم و جا مانده از مسیر پیشرفت و توسعه، ضروری‌اند. گزارشگر ویژه تأکید می‌کند که جمع‌آوری داده‌ها برای ارزیابی میزان نابرابری و تبعیض باید با رویکرد حقوق بشر-محور^۳ انجام شود. بدان معنا که جمع‌آوری داده‌ها باید بر اساس اصول مشارکت، رضایت آگاهانه (بعنوان مثال، جوامع مورد مشورت و افراد باید اطلاعات کاملی در مورد اهداف جمع‌آوری داده‌ها داشته باشند) و خود شناسایی هویتی^۴ (بعنوان مثال، افراد باید قادر به

^۱ Effective Remedies

^۲ Bottom Percentile

^۳ Human Rights-based Approach

^۴ Self-identification

تشخیص عضویت خود بعنوان اعضای یک اقلیت یا بومی باشند نه اینکه مقامات دولتی چنین عضویت را تعیین کنند) باشد. عامل کمک کننده دیگر، تشخیص، تصدیق و رسیدگی به دلایل اصلی نابرابری و تبعیض است. فقط هنگامی که بدانیم چرا برخی گروه ها یا کشورها عقب مانده اند، می توان به تدوین سیاست ها و استراتژی های مناسب پرداخت. درک نحوه تلاقی انواع مختلف تبعیض مهم است. کشورها باید از تحقیقات انتقادی مستقل حمایت کنند؛ مطالعات مقایسه ای انجام دهند و از روش های کمی و کیفی استفاده نمایند.^۱

گزارش چهارم: دستورالعمل های مربوط به اجرای عملی حق توسعه

گزارش سپتامبر ۲۰۱۹ در اجلاس چهل و دوم شورای حقوق بشر علاوه بر بیان فعالیتهای گذشته، ویژه دستورالعمل ها و توصیه هایی در مورد اجرای عملی حق توسعه است. این گزارش که همچنان حاصل رایزنی های منطقه ای عنوان می گردد، به اصول کلی مربوط به تبیین مفاهیم پایه و جمع بندی از تعریف حق توسعه و لوازم مفهومی آن؛ مشارکت معنادار در تعیین اولویت های توسعه و بهره مندی از مزایای آن؛ روشهای بسیج منابع توسعه ای فراگیر و پایدار؛ نظارت و ارزیابی سیاستهای توسعه ای و تدابیری برای پاسخگویی در موارد نقض این حقوق، توجه دارد.

الف - اصول کلی

اجرای حق توسعه متضمن پیروی از اصول بین المللی حقوق بشر، از جمله موارد مربوط به عدم تبعیض و آزادیهای اساسی و چارچوب های مورد توافق بین المللی در مورد تغییرات آب و هوایی و سرمایه گذاری برای توسعه و توسعه پایدار است. علاوه بر این، بر اساس اعلامیه حق توسعه، انسان موضوع اصلی توسعه است و تحقق حق توسعه باید مستلزم توانمند سازی افراد چه بصورت فردی و چه جمعی باشد تا بتوانند در مورد اولویت های توسعه و روشهای ترجیحی دستیابی به اولویتهای توسعه، خود تصمیم بگیرند. با در نظر گرفتن این اصل بنیادی، دستورالعملهای پیشنهادی این بخش اهمیت مفهوم "مشارکت" را بعنوان مبنایی برای ارزیابی منافع افراد یا گروه های صاحب حق و اطمینان از تحقق آن منافع، برجسته می نماید. تضمین مشارکت به منظور تحقق حق توسعه بیش از صرف مشورت با افراد و جوامع، مستلزم قرارگرفتن دارندگان حق در محوریت تصمیم سازی هایی است که بر توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی آنها تأثیر می گذارد. بنابراین، این دیدگاه

^۱. Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, HRC, 39 Session, September 2018, para 63

که توسعه پیامدی صرفا اقتصادی است، ناقص است زیرا امکان دارد که اولویت های توسعه ای یک اجتماع با وجود رشد اقتصادی، تحقق نپذیرفته باشد. در واقع، "رشد" در غیاب سیاست های باز توزیع مجدد با "نابرابری" مرتبط می گردد و "توسعه" بعنوان یک فرآیند کلی با الزام ورود و مشارکت ذینفعان گوناگون اعم از کشورها، سازمانهای بین المللی، جامعه مدنی، دانشگاه ها و بخش خصوصی برای دستیابی به نتایج پایدار، حکومت داری خوب، حاکمیت قانون عادلانه و شفاف و نهاد های با ثبات و شفاف و پاسخگو، مفهوم سازی می گردد.^۱

ب- ارتقای مشارکت فعال، معنادار و آگاهانه

در اعلامیه حق توسعه بیان شده است که سیاست های توسعه ای با هدف بهبود مستمر بهزیستی کلیه افراد و مردمان بر اساس مشارکت فعال، آزاد و معنادار خود در توسعه باشد. این امر مستلزم دو مجموعه از حقوق و تکالیف است:

۱- مشارکت همه اعضای جامعه در تدوین سیاست های توسعه ای؛

۲- این سیاست ها بطور برابر به نفع همه مردم باشد

لذا دستورالعمل های مربوط به این حوزه تأکید دارد که جمعیت های آسیب پذیر باید بر برنامه ها، بودجه و فرآیندهای توسعه مالکیت داشته باشند. این توصیه ها به لزوم اطمینان از بهره مندی همه بخش های جامعه از توسعه اشاره می کند. همچنین، موانع قابل مشاهده و یا ناپیدای مشارکت مانند فقدان هویت قانونی و یا وجود خشونت یا محدودیت های اجتماعی، را برجسته می کند. علاوه بر این، روشن می کند که مشارکت در صورت مداومت و نهادینه شدن می تواند مؤثر باشد. در این زمینه، نمونه ای که از آمریکای لاتین و منطقه کارائیب ارائه شده گنجانیدن یک "صندلی خالی" دائم در دستگاه های دولتی است که می تواند توسط بازیگران جامعه مدنی اشغال شود و آنها را قادر می سازد بطور منظم در تصمیم گیری شرکت کنند.^۲

ج- سرمایه گذاری برای توسعه و بسیج منابع موجود

اگرچه اعلامیه حق توسعه بطور صریح فهرستی از اولویت های مالی در راستای تحقق حق توسعه ارائه نمی دهد با این وجود اصول راهنمای تصمیمات سیاستساز سطح ملی و بین

¹. Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, HRC, 42 Session, September 2019, para 7-9

². Ibid, para 14-16

المللی، را تعیین می کند. در اعلامیه آمده که جوامع باید بر منابع و ثروت طبیعی خود حاکمیت کامل داشته باشند؛ مزایای توسعه عادلانه توزیع شود؛ از دولت ها می خواهد که اقدامات لازم را برای تحقق حق توسعه و اطمینان از برابری فرصت برای همه در دسترسی به منابع پایه، آموزش، بهداشت، غذا، مسکن و اشتغال انجام دهند و علاوه بر این، در سطح بین المللی برای تسریع توسعه کشورهای در حال توسعه و رفع موانع توسعه همه جانبه، دولت ها را موظف به همکاری با یکدیگر می سازد. بر این مبنا، دستورالعمل های این بخش اصولی را مبنی بر اینکه سرمایه گذاری توسعه باید پایدار و به نفع ذینفعان باشد، مورد توجه قرار می دهد. جایی که از منابع جامعه برای اهداف توسعه ای موسع تر و مشارکت فعال، معنادار و آگاهانه استفاده گردد، نقطه اعتدال میانه ای است که از رهگذر آن افراد و جوامع می توانند در مورد تسهیم منافع به توافق برسند. با توجه به آسیب احتمالی اتکای دولت ها و سازمان های بین المللی به برنامه های ریاضتی و همچنین مشارکت های دولتی - خصوصی^۱ برای تولید منابع، برنامه های راهنما در این حوزه روشهایی جایگزین برای بسیج منابع ملی و بین المللی پیشنهاد و منابع غیر مالی را برای بسیج منابع، شناسایی می کنند. مقابله با تدابیر یکجانبه زورمدارانه بدلیل تاثیر منفی این اقدامات بر همکاری های چند جانبه و ایجاد مانع بر سر راه توسعه، در چار چوب همکاری های منطقه ای و بین المللی در این بخش مورد اشاره قرار گرفته است.^۲

د- نظارت و ارزیابی

دستورالعمل های این بخش روشهایی برای ارزیابی تاثیر برنامه های توسعه ای بر انسان ها و جامعه را مشخص و نیاز به گسترش توانان روشهای سنتی و کیفی ارزیابی سیاست ها (از تکیه به نتایج کمی مانند تعداد مشاغل ایجاد شده یا تولید ناخالص داخلی (GDP) تا ترکیب کیفی)، را پیشنهاد می دهد. بعنوان نمونه نهاد های سیاستگذار موظف می گردند قبل از آغاز هر برنامه تاثیر سیاست توسعه ای خاص را بر معیار "برابری" ارزیابی نمایند؛ یافته های ارزیابی منتشر شود و مطابق مقررات ملی هر کشور تحت نظارت عمومی قرار گیرد.^۳

^۱. Public-private Partnerships

^۲. Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, HRC, 42 Session, September 2019, para 52-54

^۳. Ibid, para 93-4

ه. پاسخگویی و امکان دادخواهی (جبران یا ترمیم)

توصیه دارد که فقط در صورت وجود سازوکارهای مناسب پاسخگویی و جبرانی-ترمیمی در موارد نقض، به حق توسعه ترتیب اثر داده شود. این واقعیت که فرد و جامعه هر دو صاحب حق و کشورها (و پیوند های آنها با بازیگران غیر دولتی مربوطه و جامعه بین المللی) صاحب تکلیف اند، بدین معنا است که روشهای آینده نگرانه متعددی برای پاسخگویی وجود دارد که برخی از این ها در دستورالعمل ها آمده است. از این دست به دادگاه های ملی، رویه های اداری^۱، سازوکارهای شکایت^۲ و نهاد های ملی حقوق بشری^۳ اشاره می شود. این دستورالعمل ها نهادهای بین المللی را شناسایی می کنند که می توانند مکانیسم های پاسخگویی ملی را تکمیل کند و تأکید می نمایند که سازوکارهای در دسترس باید معتبر، فوری و ضامن جبران و یا ترمیم، باشند. علاوه بر این، پیشنهاد هایی برای رسیدگی به موانع عملی که افراد و گروه های خواستار عدالت با آن روبرو هستند، از جمله فقدان جایگاه قانونی^۴ برای طرح مواردی که موجب تحکیم حق توسعه می گردد؛ عدم صلاحیت در خصوص مواردی از این دست و عدم دسترسی به مکانیسم های پاسخگویی بدلیل هزینه یا بعد مکان؛ ارایه می گردد.^۵

جمع بندی

مفهوم "حق توسعه" ریشه جهان سومی دارد. اصطلاح حق توسعه اولین بار در سال ۱۹۶۶ توسط وزیر خارجه وقت سنگال، دودو تیام، در مجمع عموم سازمان ملل بکار گرفته شد که به حق توسعه "جهان سوم" توجه داشت. این مفهوم بسرعت جای خود را در اسناد بین المللی پیدا می کند و طی ۲۰ سال در ۴ دسامبر ۱۹۸۶ در قالب "اعلامیه حق توسعه" و بر مبنای منشور سازمان ملل، اعلامیه جهانی حقوق بشر و با حمایت اکثریت کشورها، به تصویب مجمع عمومی ملل متحد می رسد. رشد مفهوم حق توسعه حکایت از کارایی سازمانهای بین المللی در افزایش قدرت چانه زنی کشورهای کوچک و ضعیف در برابر کشورهای قدرتمند و ضرورت استفاده هر چه بهتر از این ظرفیت های بالقوه بین المللی دارد؛ اما طرح این سوال مطرح است که آیا این مولود جهان سوم توانسته همچنان جهان سومی باقی بماند؟

1. Administrative Procedures

2. Complaints Mechanisms

3. National Human rights Institutions

4. legal standing

5. Report of the Special Rapporteur on the right to development, HRC, 42 session, september 2019, para 136-138

مفهوم حق توسعه در اعتراض به وضع موجود متولد شد اما به نظر می‌رسد در روند نهادینه سازی و در چارچوب اسناد سیاستی اجماع ساز بتدریج به حفظ و اصلاح نسبی وضع موجود میل می‌نماید. با تبیین و تعیین شاخص های توسعه امکان استفاده ابزاری سیاسی کاهش و فضای بازی برای کشورهایی که علاقمند به بهره برداری انقلابی و ایدئولوژیک در جهت تغییر وضع موجود از مفهوم حق توسعه دارند، تنگ تر می‌شود. گرچه خوردن مفهوم حق توسعه با سایر حقوق در قالب توافق نامه های بین المللی و جهانی احتمالا و بتدریج کشورها را بسوی اتخاذ موضع "فنی" در قبال آن تشویق و ترویج می‌نماید. اتخاذ مواضع فنی لزوماً بر مبنای همپیمانی های سنتی شرق و غرب و یا شمال و جنوب نیستند. از این نمونه، توافق نامه پاریس در مورد تغییرات آب و هوایی است که گاه کشور های جنوب را همپیمان و متحد طبیعی شمال قرار می‌دهد.

برغم مخالفت اردوگاه شمال و ابراز تردید برخی اعضای آن نسبت به امکان تداخل وظایف و موازی کاری با گروه کاری، تشدید اختلافات موجود و شکاف های نظری، دامن زده شدن به بر داشت های غیر واقعی و انحراف از مسیر واقعی تحقق حق توسعه، شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد طی قطعنامه ۳۳/۱۴ (مصوب ۲۹ سپتامبر ۲۰۱۶) تصمیم به ایجاد مکانیسم جدید گزارشگر ویژه برای موضوع "حق توسعه" می‌گیرد. دولت های شمال علاقه ای به الزام تعهدات فراملی در خصوص مسایل توسعه ای حوزه کشورهای جنوب و تبدیل کمک های "داوطلبانه" سنتی به "وظیفه" برای "جبران" مافات و یا مکافات گذشته نداشتند. به همین دلیل، توقعات مربوط به حق توسعه را در چارچوب تکالیف فردی افراد و یا ملی دولت ها جستجو و از اتقای آن به سطح تعهدات الزام آور بین المللی ممانعت بعمل آوردند.

آقای سعد الفرجی متعاقب انتخاب پر حاشیه اش به سمت گزارشگر حق توسعه تلاش داشته به تعبیر خود نقش تسهیل کننده (کاتالیزور) مناسبات تعاملی شمال و جنوب در میدان فعالیت برای حق توسعه، را ایفا نماید و در گزارش های سالانه به شورای حقوق بشر و مجمع عمومی سازمان ملل متحد طی سالهای ۲۰۱۷-۲۰۱۹، حاصل این مجموعه فعالیت ها را در قالب گزارش های کلی و یا موضوعی در معرض دید جامعه بین المللی بگذارد.

اولین گزارش وی در سال ۲۰۱۷ و با زمینه تاریخی و توصیفی، به چالشها و استراتژی های ماموریت پیش رو می‌پردازد. "سیاسی شدن"، "عدم تعامل" و "روند های مخالف جهانی"، چالش های بزرگی هستند که حق توسعه با آنها دست و پنجه نرم می‌کند اما بر اساس این گزارش از ۲۰۱۵ به اینسو شاهد اجماع نسبی کشورهای مختلف جهان حول اسناد سیاستی چهارگانه ای (

دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، برنامه اقدام آدیس آبابا، چارچوب سندای برای کاهش خطر بلایا و توافق نامه آب و هوایی پاریس) هستیم که با توجه به شناسایی حق توسعه در آنها می‌توانند بستری مناسب برای روندها و روشن سازی افق آتی دستیابی به توسعه پایدار و برابر باشند. گزارشگر در کنار این، به ذکر ملاحظات فراگیری می‌پردازد که می‌توانند موجب هم افزایی بین المللی شده و به تلاشهای انفرادی کشورها برای تحقق آرمان های توسعه ملی مدد رسانند از جمله، مشارکت، گفتگو، مشورت و شفافیت، اعتقاد به توسعه فراگیر، توجه به وابسته بودن متقابل حقوق بشر، همکاری بین المللی.

گزارش دوم گزارشگر حق توسعه به مناسبات جنوب-جنوب و ارتباط آن با حق توسعه و توسعه پایدار اختصاص داده شده است. بر این اساس، همکاری جنوب-جنوب پدیده نوی نیست اما باید بعنوان ابزاری با ارزش برای شناسایی، به اشتراک گذاری و ترویج فعالیت های الگو و نمونه در چارچوب اجرای اسناد سیاستی پسا-۲۰۱۵ و تحقق حق توسعه، مورد توجه قرار گیرد. در این راستا، اگرچه تعریف پذیرفته شده جهانی از همکاری جنوب و جنوب وجود ندارد اما شاخص هایی را می‌توان برشمرد که این دست همکاری ها را از همکاری شمال و جنوب متمایز می‌سازند از جمله: در بر دارنده دو یا چند کشور در حال توسعه باشد، بیانگر همبستگی میان شرکای برابری باشد که تجربیات و اهداف مشترکی را به اشتراک می‌گذارند، تنها به همکاری بین دولت ها محدود نگردد، مکمل همکاری های شمال- جنوب باشد و جایگزین آن نگردد و نهایتا اینکه، نتیجه گرا و بر اساس مسئولیت پذیری و شفافیت متقابل و هماهنگی با سایر برنامه ها و پروژه های توسعه ای صورت پذیرد.

در چارچوب تحقق اهداف مربوط به برابری در دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، **گزارش سوم** گزارشگر توسعه به موضوع "نابرابری" اختصاص دارد. نابرابری اشکال گوناگونی دارد اما موضوع "نابرابری درآمد" صدرنشین مباحث مربوطه است. نابرابری درآمد ها در جهان رو به افزایش است و اختصاصی به کشورهای شمال و یا جنوب ندارد اما روند فزاینده آن در حوزه جنوب شتاب خیلی بیشتر و تخریب کننده تری دارد. نابرابری در اشکال گوناگون آن تاثیر مستقیمی بر امکان مشارکت افراد و یا جوامع در جریان توسعه دارد و از پیش شرطهای مهم برای دستیابی به پیشرفت در جهت برابری و ارتقای حق توسعه، وجود سازوکارهای پاسخگویی موثر و در دسترس است. گزارشگر نتیجه می‌گیرد که اتخاذ سیاست های مناسب ملی و بین المللی برای توانمند سازی اقشار با درآمد پایین و ارتقای شمول و دربرگیری بدون در نظر گرفتن جنسیت، نژاد، قومیت یا زمینه های تبعیض، ضروری است.

گزارش چهارم (۲۰۱۹) در اجلاس چهل دوم شورای حقوق بشر در مقایسه با سایر گزارش ها بیش از پیش معطوف به اجرا بوده و عملگرایانه تنظیم گردیده است. در اصول کلی، این گزارش مشتمل بر دستورالعمل های پیشنهادی است که مفهوم "مشارکت" را بعنوان مبنایی اساسی برای ارزیابی منافع افراد یا گروه های صاحب حق و اطمینان از تحقق آن منافع، برجسته می نماید. ارتقای مشارکت فعال، معنادار و آگاهانه؛ سرمایه گذاری برای توسعه و بسیج منابع موجود از جمله مقابله با تدابیر یکجانبه زورمدارانه بدلیل تاثیر منفی این اقدامات بر همکاری های چند جانبه؛ نظارت و ارزیابی و پاسخگویی و امکان دادخواهی برای جبران یا ترمیم، محور دیگر دستور العمل های پیشنهادی است.

برخی حق توسعه را "پیش نیاز" و برخی دیگر آن را "نتیجه" حاصل از تحقق سایر حقوق می دانند اما واقعیت آن است که حق توسعه "ملاط پیوند دهنده" حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و مدنی است و بصورت مجزا نمی تواند قابل تصور باشد. این گستردگی مفهوم به گستردگی اختلافات پیرامون آن دامن می زند و همین شرایط امکان استفاده ابزاری و دست اندازی به آن را برای همه آسان تر می سازد. اختلاف نظر در خصوص اینکه آیا حق توسعه فرد محور، دولت محور و یا انسان محور است همچنان وجود دارد اما این اختلافات یک وجه مشترک هویتی دارد و آن اینکه حق اساسا معطوف به هویت است. در اینجا این سوال اساسی مطرح می گردد که آیا جنوب توانسته به تعریف هویت مستقلی دست یابد که خواهان حق توسعه مستقلی گردد؟ و آیا جبهه دولت های شمال هویت مستقلی برای گروه کشورهای جنوب قائلند که اجازه مسیر توسعه مستقلی به آنها بدهند؟ آیا مناسبات جنوب-جنوب می تواند در چارچوب هویت مستقلی دنبال شود یا اینکه همیشه مکمل مناسبات شمال - جنوب باقی خواهد ماند؟ اینها سوالاتی است که از گزارش های گزارشگر حق توسعه پاسخی برای آنها استفاده نمی شود.

برقراری مکانیسم گزارشگر حق توسعه حرکتی رو به جلو و مثبت در مسیر ترویج و تحقق حق توسعه ارزیابی می گردد و برخی دول شمال به هیچوجه از این روند راضی نیستند در عین حال، وجود اختلافات و وابستگی های فراگیر دول جنوب به دول شمال این تردید را همچنان تقویت می نماید که روندهای تشکل یافته و اجماع سازی ها در مسیر هنجار سازی برای حق توسعه جنوب در سایه حق هژمونی ارزشی و حاکمیت ساختار اقتصاد لیبرال شمال، به رسمیت شناخته شود. نگاهی کوتاه به نحوه واکنش و گفتگوی تعاملی برخی کشورها و گروه ها به گزارش سعد الفرجی در اجلاس چهل و دوم شورای حقوق بشر که هم زمان با گزارش کارشناس مستقل حقوق

سالمندان (خانم کورنفلد مات) ارایه شد، پیچیدگی و درهم تنیدگی مواضع کشورهای مختلف در خصوص فعالیت‌های گزارشگر حق توسعه را بیشتر نمایان می‌کند:

- گروه کشورهای آفریقایی: استقبال از گزارش و استفسار از برخی کیفیات دادخواهی و جبران^۱
- گروه کشورهای OIC: استقبال از ایجاد مکانیسم قضایی و یا هر نوع مکانیسم دیگر برای دادخواهی قربانیان موضوع توسعه در سطح ملی و استفسار از نحوه توسعه آن به سطوح منطقه ای و بین المللی^۲
- اتحادیه اروپا: مخالفت با ایجاد استانداردهای حقوقی بین المللی با ماهیت الزام آور برای پیگیری موضوع حق توسعه^۳
- گروه کشورهای (GCC): استقبال از تقویت موثرتر مبانی شراکت کشورهای درحال توسعه و توسعه یافته در حوزه تجارت جهانی، بدون نظر سلبی و یا ایجابی نسبت به موضع مکانیسم‌های الزام آور حقوقی^۴
- انگلیس و استرالیا، صرف گفتگوی تعاملی با کارشناس مستقل حقوق سالمندان به دلیل ضیق وقت!^۵

منابع و مأخذ

- حاجی یوسفی، امیر محمد؛ غائبی، رضا، مفهوم حق توسعه در روابط بین الملل از نگاه نظریه پسا استعماری، مجله سیاست جهانی، زمستان ۱۳۹۶، شماره ۲۲، ص ۱ تا ۳۴
- خرازی، فردین، حق توسعه بستر ساز تحقق حقوق بشر، پژوهش نامه روابط بین الملل، بهار ۱۳۸۷، شماره ۴، ص ۹ - ۷۴
- خواجهی، غلامرضا، تحریم اقتصادی از منظر حقوق بین الملل با تاکید بر حقوق بین الملل اقتصادی و حق توسعه، دانشنامه حقوق اقتصادی، پاییز و زمستان ۱۳۹۱، سال نوزدهم - شماره ۲، ص ۱ تا ۲۰
- سلیمی ترکمانی، حجت، حق بر توسعه به مثابه حقی بشری در گستره حقوق بین الملل انرژی، مجله مطالعات حقوق انرژی، شماره ۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۷، ص ۴۰۵-۴۲۶
- سیفی، آناهیتا؛ حبیب زاده، توکل، نقش برنامه توسعه ملل متحد در اجرایی شدن حق توسعه در ایران، مجله حقوقی بین المللی، بهار و تابستان ۱۳۹۳، شماره ۵۰، ص ۱۰۹ تا ۱۴۲

¹. [https://extranet.ohchr.org/sites/hrc/HRCSessions/RegularSessions/42Session/Pages/Statements_Angola_on_behalf_of_Group_of_African_States_\(African_Group\)](https://extranet.ohchr.org/sites/hrc/HRCSessions/RegularSessions/42Session/Pages/Statements_Angola_on_behalf_of_Group_of_African_States_(African_Group))

². Ibid, Organization of Islamic Cooperation

³. Ibid, European Union

⁴. Ibid, Oman on behalf of GCC (Bahrain, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia, United Arab Emirates)

⁵. Ibid, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland&Australia

- موسوی، سید علی، حق توسعه: بررسی ابعاد حقوق بشری حق توسعه، مجله سیاست خارجی، سال ۱۳، شماره ۲، تابستان ۱۳۷۸، ص ۴۷۳-۵۰۷
- مولایی، یوسف، حق توسعه از ادعای سیاسی تا مطالبه حقوقی، مجله سیاست، زمستان ۱۳۸۹، شماره ۱۶، ص ۳۱۵-۳۳۴
- Alfarargi Saad,(2019, september), Report of the Special Rapporteur on the right to development, Human Rights Council, Forty-second session
- Alfarargi Saad,(2018, july), Report of the Special Rapporteur on the right to development, General Assembly, Seventy-third session
- Alfarargi Saad,(2018, september), Report of the Special Rapporteur on the right to development, Human Rights Council, Thirty-ninth session
- Alfarargi Saad,(2017, september), Report of the Special Rapporteur on the right to development, Human Rights Council, Thirty-sixth session
- Human Rights Council,(2016, October), Resolution adopted by the Human Rights Council on 29 September 2016, Advanced edited version, Agenda item 3, Thirty-third session
- José Timossi Adriano,(2016, October), UN Human Rights Council creates position of Special Rapporteur on the Right to Development, Third World Network, from twon.my/title2/unsd/2016/unsd161001.htm
- Paul Delia,(October,2016),HRC Creates Special Rapporteur on Right to Development, from <http://sdg.iisd.org/news/hrc-creates-special-rapporteur-on-right-to-development/>.